

egységes formában történjen az újonnan felbukkanó emlékek szövegének közzététele. A korpusz végén található összegzés pedig elnevezésével ellentétben nem az emlékekről elmondottakat foglalja össze, hiszen ez a kiadvány jellegéből adódóan nem is lenne szükséges. Ehelyett a kötet egyik szerzője és szerkesztője, Vásáry István fejt ki benne a székely írás eredetéről alkotott véleményét, amelyben a székely írás történetét tágabb írástörténeti kontextusba helyezi, és felhívja a figyelmet a székely írás nemzetközi szinten történő megismertetésének égető szükségességére. Mivel azonban véleménye nemhogy tudományos konszenzusnak, de még e kötet szerzői egyöntetű véleményének sem tekinthető, ezért úgy gondolom, hogy hasznos lett volna – ismét a konszenzus kialakítására való törekvés igényét szem előtt tartva –, ha a kötet másik két szerzője, Benkó Elek és Sándor Klára is közlésezi ezzel kapcsolatos aktuális koncepcióját, hiszen ezáltal három mérvadó hipotézis lett volna jól láthatóan egymás mellé állítva ebben a kardinális kérdésben.

Rendkívül színvonalas, óriási munka befektetésével megalkotott kötetről lévén szó, további kritikai megjegyzéseket alig lehet megfogalmazni. Esetleg ilyen lehet az, hogy ha a kéziratos és nyomtatott emlékekről szóló (D) fejezet végén kerültek elhelyezésre a bizonytalan helyen lappangó ilyen jellegű emlékek, akkor az utolsó (F) fejezet I. alcsoportjába illesztett elveszett vagy lappangó felírt emlékek

helye is sokkal inkább a felírt emlékeket felsoroló B vagy a másolatban fennmaradt felírt emlékeket felvonultató C fejezet végére vagy esetleg egy utánuk illesztett külön fejezetbe kívánkozna. Sőt, talán még logikusabb megoldás lett volna a D fejezet végének lappangó kéziratos emlékeit is az F I. alcfejezetben elhelyezni, ha már külön fejezetet szántak az elveszett vagy lappangó emlékek bemutatására. Azt is meg lehet említeni, hogy a történetírói tudósítások sorrendiségében Dugonics András *Etelka* című műve okoz némi problémát, hiszen besorolására a második kiadás időpontja (1791) alapján került sor, holott a székely írásról szóló rész már az első kiadásban (1788) is szerepelt. Ez egyúttal egy kisebb tartalmi hiányosság is, hiszen bár a szerzők az *Etelka* 1791. és 1805. évi kiadásaiban található szövegrészek közötti különbségeket precízen megjelölték, az 1788. évi szövegváltozatról egyáltalán nem tájékoztatnak. Ezen apróságok ugyanakkor természetesen semmit sem vonnak le az elkészült mű értékéből, hiszen e monumentális korpusz mint megkerülhetetlen szakkönyv minden bizonnyal új lendületet fog adni a székelyírás-kutatásnak, és meg fogja teremteni a lehetőséget arra, hogy a székely írás az öt megillető helyre kerüljön a világ írásai között a magyar művelődés történetében éppúgy, mint a nemzetközi szakirodalomban.

Rácz Balázs Viktor

Forráskiadvány a 17. századi gazdaságtörténet köréből

Fejedelmi prefektusok Erdélyben. Források a kora újkori Erdély igazgatástörténetéhez.

Bevezető tanulmánnyal közli: Mátyás-Rausch Petra–Szalai Ágnes.

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

Bp. 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak). 384 old.

Az elmúlt évtizedekben az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban megjelent forráskiadványoknak és a jelenleg is készülő levéltári adatbázisoknak köszönhetően a 16. századi források vállalása révén

már szép eredmények születtek Erdély kora újkorának egész sor társadalom-, politika-, művelődés-, és gazdaságtörténeti kérdésére vonatkozóan. Nem mondható el azonban ugyanez a 17. századra nézve,

Gálfi Emőke (1972), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, galfie72@yahoo.com

ahol üdítő kivételektől eltekintve¹ szinte alig találunk megbízható kritikai apparátussal ellátott modern forráskiadványt. Ezt az űrt hivatott pótolni a jelenleg bemutatásra kerülő munka. Mindkét szerző ez irányú érdeklődése szépen illeszkedik az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézetéből induló és a fejedelemségkor hivatalnok értelmiségi rétegét vizsgáló, új eredményeket felmutató kutatásokhoz,² s fiatal közzevetőitől további hasonlókat is remélünk.

A kiadvány készítői nem csupán a források közlésére vállalkoztak, hanem előbbieket megfelelő kutatáson alapuló, bevezető tanulmányokkal is ellátták. Mátyás-Rausch Petra előző kutatásaira is támaszkodva³ a Bethlen Gábor, illetőleg I. és II. Rákóczi György korszakának kincstári igazgatásáról és néhány prefektus életútjáról értekeznek. A bevezetőben kiemeli, hogy „az Erdélyi Fejedelemség területén nem alakult ki a modern kori értelemben vett, országos hatáskörrel rendelkező pénzügyigazgatási szakhivatal” (11. o.), amely egyetlen központból irányította volna a kincstári igazgatás ágazatait. Kimutatható azonban bizonyos szintű differenciáltság a kincstári feladatok ellátásában, minthogy Bethlen Gábor idején egymás mellett működött a fejedelmi prefektus, a kincstartó és a főpénztáros.

¹ Pl: *Torda vármegye jegyzőkönyvei* (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1., 2.) Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Dáné Veronka. Kvár 2009, 2014.; *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2.) Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Kovács András. Kvár 1998.

² *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) Kvár 2017; *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Fejér Tamás–Jakó Klára. (Erdélyi Tudományos Füzetek 290.) Kvár–Bp. 2020.

³ Mátyás-Rausch Petra: „... az udvarbíróra és szolgálóra való költség miatt minékünk el kell pusztulnunk” – *Váradai Péter deák és a zalatnai uradalom*. Erdélyi Múzeum LXXXIII(2021). 1. sz. 41–53; Uő.: „*Ugian fellelőbb is mivelnetik velünk*”. *Nemesfémányászat Torockón a Rákóczi-korban*. = *A rendtartó történeze. Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára*. Szerk. Fejér Tamás–Gálfi Emőke. Kvár–Bp. 2021. 241–255.

A szerző a Bethlen-korszak kincstári kormányzatáról szólva hangsúlyozza, hogy a fejedelem a harmincéves háborúba avatkozva döntött arról, hogy a Magyar Királyságban tapasztalt fejlettebb pénzügyigazgatást fogja Erdélyben is meggyökereztetni, ennek eredményeként 1622 végén létrehozta a fejedelmi prefektusi hivatalt, amelybe „a korábbi kincstartói munkakör legnagyobb részét beolvasztotta” (21. o.), és hozzárendelte a tized-főárendátori tisztséget is. Utóbbit a későbbi prefektusok többé nem viselték, csupán a viceárendátori tisztséget. Ezenfelül a fejedelmi uradalmak igazgatásának számai is utóbbi kezében futottak össze, ő volt a bennük folyó gazdasági tevékenység igazgatásának összehangolója, ily módon az uradalmi udvarbírák neki tartoztak számot adni, és e hivatalnokok igazságszolgáltató működése is alárendelődött a prefektus törvénykezéssel kapcsolatos feladatkörének. A fejedelem halála után az újításra kevésbé fogékony és érdekeikben is sértett rendek a hivatalt megpróbálták felszámolni, és bizonyos értelemben sikerrel is jártak. A Rákóczi-korban ugyanis a Bethlen által létrehozott kincstári főtisztviselő hivatala megszűnt és helyette az ugyancsak prefektusnak nevezett, de jószágigazgatói feladatokat ellátó tisztség jött létre. A hivatal betöltőjétől I. Rákóczi György fejedelem a pénzügyigazgatási jogkört megvonta, főként azért mert ez utóbbit ő maga gyakorolta. Indokolt lett volna talán megvizsgálni ezen a ponton, de akár egy későbbi kutatás célja is lehet, hogy Debreceni Tamás, akit I. Rákóczi György a magyarországi birtokaira rendelt, vajon milyen feladatokat látott el ez utóbbi állomáshelyén, és ez mennyiben különbözött előző, erdélyi tevékenységétől, továbbá azt is, hogy vajon a Debreceni által a Rákóczi-család birtokain kifejtett munka milyen hasonlóságot vagy különbséget mutatott a fejedelem által Erdélyben kinevezett utódai, úgymint Deli Farkas vagy Szénási Péter tekintetében.

A Rákócziak alatt szolgáló fejedelmi prefektusokról Mátyás-Rausch Petra kimutatja, hogy a Bethlen-korszakban körvonalazódott igazságszolgáltató tevékenységüket továbbra is folytatták, amint ez több törvénycikkből kiderül, továbbá ugyancsak az országgyűlések alatt hozott rendeletek és a

fenntmaradt missilis-anyag alapján következtethetünk sokirányú feladataikra (pl. a hírszerzés terén kifejtett tevékenységükre) is.

A központosított kincstári szakhivatal hiánya egyben ilyen jellegű levéltár hiányát is jelenti, ezért Mátyás-Rausch Petra az előbbiekben is jelzett, a prefektusok által folytatott levelezést, azok fennmaradt példányait családi levéltáraknak vagy az országos hatáskörrel rendelkező hiteleshelyi, illetőleg városi (szebeni, besztercei) levéltárak fondjainak átvizsgálása alapján próbálta felkutatni és rekonstruálni. A levelezés alapján kirajzolódott az adott prefektus életútja és pályájának állomásai, akik közül Mátyás-Rausch Petra a Rákóczi-korszakban tevékenykedő Bolgárfalvi Sebessi Miklós és Nagykendi Kendi János alakját és családját mutatja be. Utóbbi karrierjének vázolója során az is kiderül, hogy pályájának csúcspontjában nem a prefektusi, hanem azt követően az ítélőmesteri tisztség jelentette. Sebessi Miklós esetében csak mellékesen jegyezzük meg a Sárdi Sebessi és a Bolgárfalvi Sebessi családról, hogy jóllehet a szerző igen helyesen állapítja meg, hogy a szakirodalom rokonítja őket, rokonságukat mégsem tartjuk valószínűnek, mert az eddig áttanulmányozott források ezt a feltevést nem igazolják.

A forráskiadvány második része az Apafi-kornak van szentelve, melyet örvendetesnek tartunk, hiszen köztudott, hogy e korszak kevés kivételtől⁴ eltekintve az erdélyi történetkutatás mostohagyermeké (volt). Szalai Ágnes előtt, miként ezt több tanulmánya is bizonyítja,⁵ nem ismeretlen e korszak. Udvarhelyi György prefektus alakja köré építette fel mondanivalóját, a főtisztviselő életútjáról és feladatairól

⁴ Pl. Kulcsár Árpád: *Sóbányászat és sókereskedelem I. Apafi Mihály idején*. Századok CXXV(1991). 5–6. sz. 415–448.

⁵ Csupán a frissebbeket említve: Szalai Ágnes: *A helytartók, Bornemissa Anna és a „tanácsi rend” kormányzati szerepe I. Apafi Mihály 1663. évi távolléte idején*. Történelmi Szemle LXIII(2021). 2. sz. 227–240; Uő.: *Adalékok az erdélyi-oszmán-török kondominium Apafi-kori történetéhez (1661–1685)*. = „Az Várad dolga a legnagyobb...” *Várad és partiumi nemesek, katonák és tisztviselők a kora újkorban*. Szerk. Oborni Teréz–Rác Balázs Viktor. Nagyvárad 2021. 237–285.

tájékoztatót, ezáltal feltárva az Udvarhelyi által irányított Apafi-kori fiskális politikát. Lassan közhely, de tény, hogy a hivatal az azt betöltő hivatalnok által kel életre, így volt ez Udvarhelyi esetében is, akinek rátermettsége miatt a fejedelmi gazdálkodásban betöltött szerepét, a szerző szavaival szólva, aligha lehet „túlbecsülni”, jóllehet csupán mintegy három évig, 1664-től 1667-ben bekövetkezett haláláig töltötte be e funkciót.

Szalai Ágnes a prefektus által adminisztrált uradalmak és udvarházak sorának felvázolása után rátér a prefektus feladataira, amelyek az Apafi-kor előtti zűrzavar és uralomváltások miatt egyáltalán nem voltak egyszerűnek vagy könnyűnek mondhatók. Fő feladata továbbra is a fejedelmi birtokokon folyó gazdasági tevékenység igazgatásának összehangolása volt. E korszakban specifikus teendői közé tartozott a mozgó udvartartás ellátásának megszervezése, mint-hogy ebben az időszakban Gyulafehérvár állapota és erőforrásai nem tették lehetővé az udvar állandó itt-tartózkodását (hozzátehetjük azt is, hogy ez az erőforrás mindig, ebben az időszakban azonban fokozottan kiegészítésre szorult). Emellett a hadak ellátásának megszervezése, továbbá a várak állapotának felmérése és javíttatása, valamint a várkapitányok járandóságainak előteremtése is a prefektust terhelte. A bányászat és a bányák működtetése a vasvári békét követő tetemes veszteségek után igencsak fontos volt a Fejedelemség számára, s ez a feladat ismét csak a prefektusra hárult, akárcsak a harmincadhelyek igazgatása. Végül a prefektus számvevői és ezzel összefüggésben igazságszolgáltató tevékenysége kerül bemutatásra. A bevezető tanulmány fejezeit az Udvarhelyi György prefektus alá tartozó tisztségviselők archontológiája zárja. A kötetben Nagy Béla világos és alapos térképei segítik az eligazodást.

A bevezető tanulmányokat a kötet mindkét részében a források követik. Ezek nem a prefektusoknak szóló instrukciók, hanem levelezés, azaz missilis-anyag, melyből a legtöbb Beszterce város levéltárából, illetőleg a Teleki család marosvásárhelyi levéltárából maradt fenn. A Bethlen-, illetőleg Rákóczi-korra 110, míg az Apafi-korra 198 levél vonatkozik. A történelemkedvelő laikus olvasók és

a latinul nem tudó történészek számára azért hozzáférhető ez a forrásanyag, mert a levelek magyar nyelvűek, s nem ritka, hogy egy-egy szó első előfordulásával is itt találkozunk (pl.: úrgomba⁶ [57. sz. 224. o.]). Bevezető latin formulákat, illetőleg a latin szak kifejezéseket a források közlétevei külön fejezetben fordítják le és magyarázzák meg, ezzel is megkönnyítve a szövegek megértését. Az utóbbi célt talán még inkább szolgálta volna egy-egy rövid regeszta a levelek előtt.⁷

A Bethlen- és Rákóczi-korszak prefektusainak leveleit átolvasva, amint azt Mátyás-Rausch Petra a bevezető tanulmányában is kiemelte, kiviláglik íróiknak sokrétű tevékenysége és az azzal járó felelősség is. Olyan érdekes részletek is kiderülnek azonban, hogy mit rendelt Debreceni Tamás az éppen nagybőjt időszakában érkező havasalföldi logofet kíséretének élelmezésére (18. sz.), vagy az, hogy Bethlen Gábor fejedelem hol és mikor építkezett, de az is, hogy a Gyulafehérvár mellett épített váradjai híd javításához még két év elteltével sem küldték el a beszterceiek az óhajtott Mátyás nevű ácsmestert (3. és 14. sz.).

A levelek fennmaradása sajnálatos módon esetleges, ezért példának okáért Bályoki Szénási Péter levelezésének első darabja csupán a prefektus hivatalba lépésétől számított negyedik évben kelt (44. sz.), és 1644-től kezdve sokasodik meg, így nem lehet nyomon követni, hogy elődjéhez képest vajon milyen többletfeladatok terhelték, s azt sem, hogy vajon beszélhetünk-e újításokról az esetében. Említést érdemel a levelek személyes hangvétele is. Bályoki Szénási Péter példának okáért életének utolsó éveiben többször is panaszkodik egészségére (62–63. sz.).

⁶ Vö. *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. XIII. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk.: Fazakas Emese. Szerkesztő-munkatársak: András Zselyke, Daly Ágnes et al. Kvár 2009. 792.

⁷ 17. századi levelezés kisebb léptékű közzétételére jó példa: Mordovin Maxim: *Mezőörményesi udvarbírák XVII. századi levelezése. XVII. századi örményesi építkezésekre vonatkozó közöletlen források*. Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények. VI(2008). 93–162.

A Bethlen- és Rákóczi-korszak prefektusainak leveleiből nem pusztán e hivatal viselőinek sokrétű tevékenységére, hanem áldozatos, minden apró részletre kiterjedő munkájára is fény derül (pl. Sebessi Miklós még azt is kiköti egy levélben, hogy „az liszt szép szítálva legyen” – 91. sz.), hasonlóképpen arra is, hogy az országban a török–tatár büntetőhad pusztítása előtt rend volt, és fejlődés. Olyannyira, hogy egy adott ponton Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony Szénási Pétertől kívánt volna erdélyi szakembereket magyarországi birtokaira, amire ennek az volt a válasza, hogy a Debreczeni Tamás tanítványai közül válasszanak megfelelő embert (60. sz.).

A kötet második részében helyet kapó, Apafikorban tevékenykedő Udvarhelyi György levelezéséből mindenképpen figyelemre méltók a Teleki Mihályhoz írott levelek,⁸ amelyek, miként Szalai Ágnes igen találóan felhívta rá a figyelmet, azt is jelzik, hogy a Teleki-levelezés tovább bővíthető. Ezek közül említésre méltó a szerteágazó munkavégzés, a levél sokszínűsége és nem utolsósorban, a személyes hangvétel okán, a 12., a 25., a 41. vagy a 63. számú, de a 13. levél két utolsó bekezdése is igen beszédes ilyen szempontból:

„Ha miben kívántatik asszonyoméknak, ökegyelmeknek, kegyelmed megmondja bátorságosan, ha miben ökegyelmeknek parancsolnak, jó szívvel szolgálni igyekezek.

Barcsai Tamás előbbeni mátkájával, kit elhagyott vala, visszaszökött, kézfogások is megvolt, kegyelmeddel már el nem megyen. Hopmester uram lovát, ha kegyelmed arra megyen, praesentálja az úrnak kegyelmed, ha penig arra nem megyen, küldje vissza ezen postától kegyelmed. Az egyik szekszénás viszszajöhet mind lovastúl, ha nem kell kegyelmednek. Tartsa Isten jó egészségben kegyelmedet!” Sajnos nem tudjuk meg, hogy mivel szolgált Udvarhelyi az asszonyoknak. A missilis-anyagnak ez az egyik nagy hátránya: gyakran nem derül ki, hogy éppen

⁸ Itt hívjuk fela figyelmet arra, hogy nem csupán a Teleki–Udvarhelyi-levelezésből, hanem Udvarhelyi másokhoz írott leveleiből is értékes adatokra lelünk Teleki Mihály személyére nézve (pl. 31. sz.).

mire született a válasz, de a Teleki-levelezés további kutatása és bővítése talán ilyenfajta válaszokat is adhat, ahogyan a jelenlegi kötetben is találunk rá példát (45–46., 48–49., 51. sz.).

Megesik, hogy egy iraton belül többfajta kézírása, olykor az ügyintézés is szerepel, mint amilyen a 47. vagy a 75. számú (utóbbihoz tartozik a 77. is), amelyben Bornemisza Anna parancsára járnak el, és erről nyugtát is kiállítanak. A közzétett anyag kétségkívül nagyrészt gazdasági jellegű (pl. 30., 33–36., 57., 61., 84. sz.), s jól követhető az elvégzendő munkákra adott utasítások alapján az évszakok váltakozása (pl. a szántás, aratás, szüretre való készülődés). Ízelítőt kapunk ugyanakkor a mindennapok eseményeiről vagy azok elengedhetetlen kellékeiről, például okáért a 26. levélben, amelyben az alvinci udvarbíró a vadászathoz használt sólymok küldéséről értesíti Udvarhelyi Györgyöt, de ugyancsak ebből értesülünk, hogy az alvinci prédikátor Várallyai Mihályt „az ecclesia el akarná bocsátani”. Nem ritka a dorgáló hangú levél sem, mint a 48. számú, melyet így fejez be a prefektus: „Bezzeg haszontalan veszi az a kegyelmed dicsíretes kertésze is a nagy fizetést, nem önagyságoknak, hanem csak magának tartotta

még eddig azt kegyelmed, retke, salátája meg egyéb kerti újsága nincsen-e, hogy küldjön önagyságoknak? Ezt kegyelmed el ne múlassa szokása szerént. Isten kegyelmeddel!”

Az igen energikus és tettekesz prefektus 1667 januárjában rövid betegeskedés után távozott az élők sorából. Egyik utolsó levelében, 1666. december 6-án (190. sz.) még a következő év január 5-én, Marosvásárhelyen kezdődő országgyűlés előkészületeivel foglalatzkodott, azonban 1667. január 18-án meghalt. Pestisjárvány áldozata lett, amellyel nagy valószínűség szerint az országgyűlés idején fertőződött meg, s bizonyára ezért is temették el a „marosvásárhelyi templumban die 20. Januarii reggel” (136. o., 14. jegyz.).

Ismertetőnk befejezéseként említésre méltó, hogy a kötet végén a szerkesztők külön fejezeteket szenteltek a forrásokban szereplő mértékek és pénzek magyarázatának, az idegen és kevésbé ismert kifejezések magyarázatának, továbbá a hely- és személynévmutatóknak, utóbbi esetében igen hasznos archontológiai adatokkal szolgálva egy-egy adott személyről.

Gálfi Emőke

Bethlen Miklós (h)arcai

*Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora. Szerk. Horn Ildikó–Laczházi Gyula.
L'Harmattan Kiadó. Bp. 2020. 408 old.*

A kerek évfordulók szerencsés módon ösztönzik a kutatókat egy-egy történelmi esemény minél pontosabb feltárására vagy egy meghatározó történelmi figura életútjának vizsgálatára. Nem meglepő, hogy a jeles erdélyi államférfi, Bethlen Miklós halálának 300. évfordulója alkalmából 2016-ban irodalom- és történettudósok egyaránt számos emlékkonferenciát szerveztek, és ezek nyomán több tanulmánykötet látott napvilágot. Ezek egyike a Horn Ildikó és Laczházi Gyula által szerkesztett munka, amely

a Bethlen-emlékév kapcsán *Hírnév és emlékezet* címmel az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatán alapul. A kötet több tudományág, így a történelem- és irodalomtudomány, a mentalitás- és művelődéstörténet vagy a filozófia jeles kutatóinak és a pályájuk elején járó fiatal szakembereknek a tanulmányait adja közre összesen négy nagyobb egységbe rendezve, – magától értetődően – interdiszciplináris megközelítésben.

Szalai Ágnes (1992), doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, szalai.agnes92@gmail.com